Salát Gergely

AZ IGAZI MAO – AVAGY A HATTYÚ BOSSZÚJA

Jung Chang – Jon Halliday: *Mao. Az ismeretlen történet* [Mao. The Unknown Story]. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006, 884 oldal, 4500 Ft

Mao Zedong (Mao Ce-tung) kínai pártvezetőről az utóbbi évtizedekben több száz életrajz jelent meg világszerte, a magyar olvasók számára azonban – egy rövid életrajzi esszén kívül[1] – Chang és Halliday műve az első, amelyből megismerhetik a 20. századi történelem egyik legjelentősebb szereplőjének életét. A könyv egyébként minden idők legterjedelmesebb Mao-biográfiája, s alighanem – a nyugati világban – a legolvasottabb is.

Mao élettörténete viszonylag ismert. Gazdag paraszti családban született 1893-ban, tanítói képesítést szerzett, majd különböző ideológiai kitérők után 1920 körül csatlakozott az akkoriban kibontakozó kommunista mozgalomhoz. Jelen volt a Kínai Kommunista Párt (KKP) 1921-es megalakulásánál, majd kisebb párttisztségeket töltött be, szervezett, írt, és tanulmányozta a kínai falvak helyzetét. 1927-ben egy sikertelen felkelés után a vidéki bázisterületekre húzódott vissza. Itt az 1930-as évek közepére átvette a KKP feletti irányítást, levezényelte a legendás „hosszú menetelést", s háborút vívott a Chiang Kai-shek (Csang Kaj-sek) vezette Guomindanggal (Kuomintang), majd a Kínára támadó japánokkal. A II. világháború lezárását követő véres polgárháborúban legyőzte Chiangot, s 1949-ben kikiáltotta a Kínai Népköztársaságot (KNK), amelynek haláláig, 1976-ig első számú vezetője volt. Miközben uralma alatt Kína jelentős mértékben modernizálódott és atomhatalommá vált, Mao sorra indította a kíméletlen kampányokat („virágozzák száz virág", „nagy ugrás", „kulturális forradalom"), melyek során tízmilliók vesztették életüket. Élete vége felé szakított a Szovjetunióval, majd rendezte kapcsolatait az USA-val és a nyugati világgal, így halála idejére a KNK a nemzetközi közösség elfogadott tagjává vált. A Deng Xiaoping (Teng Hsziao-ping) fémjelezte korszak elején kiadott értékelés szerint Mao tevékenysége „70%-ban jó, 30%-ban rossz" volt, s Kínában ma is ez a hivatalos álláspont.

[1] Polonyi Péter – A. Sajti Enikő: *Mao – Tito,* Pannonica, Budapest, 2000.

Nyugati értékelői és életrajzírói hasonló módon ítélik meg a kínai diktátort. Bár a maói korszak embertelenségeit általában nem tagadják, a többség nem felejti el leszögezni: Mao múlhatatlan érdemeket szerzett az egységes, erős, független Kína megteremtésében. S a nyugati közvélemény is meglehetősen megbocsátó Maóval szemben. Pedig a történeti tényeket ismerők számára nem férhet hozzá kétség, hogy Mao a 20. század egyik legvéreskezűbb, legkíméletlenebb, leggátlástalanabb egyeduralkodója volt. Szoktak arról ostoba vitákat folytatni, hogy Hitler vagy Sztálin felelős-e több ember haláláért – nos, ha a véralgebra e hívei nem feledkeznének meg róla, számolgatásaikban Mao alighanem mindkettőjüket felülmúlná.

Ennek ellenére Mao nyugaton afféle *vicces* figura. Andy Warhol híres 1972-es sorozatában Mao popkulturális ikonként jelent meg. A nyugati turisták úgy veszik Kínában a Mao-relikviákat, mint a cukrot – immár külön iparág létesült ezen igények kielégítésére. A „kis vörös könyv" kedvelt ajándék Kína iránt érdeklődő ismerősök számára (legutóbb Fábry Sándor kapott tévéshow-jában egy példányt egyik Kínát megjárt vendégétől, a közönség hangos kacagása közepette). Az 1970-es évek első felében Nixon és számos más nyugati vezető örömmel vette, sőt ügyes kampányfogásnak értékelte, ha Maóval fotózkodhatott. Személyes élmény: amikor néhány éve a budapesti Centrális Galériában kiállítást rendeztek a kulturális forradalom időszakának plakátjaiból, a járművén is Mao-könyvet olvasó traktoroslány képe a megnyitó közönségéből halk kuncogást váltott ki, nem elborzadást; s a megnyitó beszédet tartó volt liberális politikus is mulatságos fiatalkori kisiklásként említette azt, hogy egykor ő is a „maoisták" közé tartozott. Nemigen voltam még hasonlóan jó hangulatú kiállításmegnyitón. Más tömeggyilkos diktatúrák emlékei aligha csalnak ennyi mosolyt az arcokra.

Az *Ismeretlen történet*et jegyző Chang–Halliday szerző- és házaspár vállalkozásának célja egyértelmű és méltányolható: szét akarják zúzni az uralkodó Mao-képet, hogy oda száműzzék Maót, ahova szerintük való: a 20. század elvetemült, felmenthetetlen, megbocsáthatatlan bűnű zsarnokai közé, Hitler, Sztálin, Pol Pot és mások társaságába. Jung Changnak minderre személyes oka is van: ifjúságát és családját a „nagy proletár kulturális forradalom" tette tönkre – melynek vörösgárdistaként ő maga is aktív résztvevője volt, s amely nyugaton a '68-as baloldali értelmiség körében igen nagy elismerést váltott ki. Nagyrészt e családi tragédiáról szól Chang előző bestsellere, a *Vadhattyúk,* amely az 1990-es évek legnagyobb nem fikciós könyvsikere volt: több mint harminc nyelvre fordították le, s mintegy tizenkétmillió példányt adtak el belőle. A *Vadhattyúk* elsöprő sikere adhatta az indíttatást arra, hogy Chang – immár történész férjével együtt – a már csak a szerző neve miatt is várható nagy olvasottságot kihasználva rögtön nekilásson a

maga és egész Kína tragédiájáért fő felelősséget viselő Mao mítoszának lerombolásához. Saját bevallásuk szerint az *Ismeretlen történet*en több mint egy évtizedig dolgoztak, elolvastak minden hozzáférhető irodalmat, áttanulmányoztak minden levéltárat, amelybe beengedték őket, s meginterjúvoltak mindenkit, aki hasznos információkkal segíthette vállalkozásukat.

Az eredmény azonban nem egy jól dokumentált, hiteles Mao-életrajz lett, hanem egy terjedelmes, szenvedélyes, végletesen elfogult vádirat.

A szerzők előzetes koncepciója már az első sorokból jól kivehető, s a könyv minden mondatában megjelenik. Mao embertelen szörnyeteg volt, életének 83 éve alatt egy olyan tette vagy megnyilvánulása sem volt, amit normális és erkölcsös ember elfogadhatónak tarthatna. Már anyja méhében pszichopata gonosztevő volt, s haláláig egyetlen megingás nélkül az is maradt. Lusta, vérszomjas, buta, tehetségtelen és élvhajhász volt, katonai vezetőnek katasztrofális, politikusnak pocsék, szónoknak szánalmas, embernek aljas. Életének egyetlen mozgatórugójaként a hatalomvágy szolgált, s vágyai beteljesítéséhez két fő tulajdonsága, az intrikákban való ügyessége és kíméletlensége voltak kizárólagos eszközei. A könyv első mondata így hangzik: „Mao Ce-tung, aki évtizedeken át teljhatalommal uralkodott a Föld lakosságának egynegyede fölött, jóval több mint 70 millió ember békeidőben bekövetkezett haláláért felelős, és ezzel túltesz minden XX. századi politikai vezetőn." Az utolsó mondat pedig így szól: „Életét ép elmével fejezte be, és mindvégig egyetlen gondolat foglalkoztatta: önmaga és hatalma." És a két mondat közötti csaknem hétszáz oldal minden sora hasonló szellemben íródott. Ennek megfelelően a könyv szereplői két csoportra oszlanak: vannak a jók (Peng Dehuai [Peng Tö-huaj], Liu Shaoqi [Liu Sao-csi], Deng Xiaoping stb., sőt Chiang Kai-shek), illetve a rosszak (Mao, Zhou Enlai [Csou En-laj], Lin Biao [Lin Piao] stb.).

Mindez nem is lenne probléma, ha Chang és Halliday nem próbálná monumentális filippikáját a tudományos munka köntösébe öltöztetni. De a könyvhöz hetvenöt oldalnyi jegyzet és több mint ötvenoldalas bibliográfia tartozik, s a szerzők tizennégy oldalon sorolják fel az általuk meginterjúvoltak nevét, emellett két oldalt tesz ki a meglátogatott levéltárak listája. A jegyzetapparátus lenyűgöző, a szerzők szinte minden állítását elsődleges források tucatjai vannak hivatva alátámasztani. Ha azonban jobban megvizsgáljuk a hivatkozásokat, rájöhetünk, hogy forrásaik kezelésében a szerzőket semmilyen gátlás vagy tudományos igény nem korlátozta – a lényeg minden esetben Mao elvetemültségének igazolása volt. Szövegkörnyezetükből kiragadott félmondatok, megbízhatatlan vagy hiteltelen források, sőt olykor tudatos hamisítások kísérik végig a könyvet. Emellett a szerzők sok olyan megállapítást a saját szenzációs felfedezésükként tüntetnek fel, amelyek már

évek, évtizedek óta ismertek a kutatók előtt. Például azt, hogy Maóék Yan'anban (Jenan), a legendás forradalmi bázisterületen ópiumot termesztettek, már elég régóta tudjuk.

Az önkényes forrásfelhasználás és -félremagyarázás eseteit csaknem olyan hosszan lehetne sorolni, mint amilyen hosszú maga a könyv; erre itt természetesen nincs mód, ezért csak néhány példával szemléltetem a szerzők módszereit.

A könyv egyik fő tétele az, hogy Mao az 1950-es évektől egy „titkos szuperhatalmi programon" dolgozott, mely azt célozta, hogy a Nagy Kormányos ne csak Kína, hanem az egész világ urává váljék. Ezt a szenzációs állítást azonban csak Mao néhány hencegő megjegyzése támasztja alá („Meghódítjuk akár Nagy-Britanniát is [...] tizenöt év vagy valamivel több elég lesz rá" [408]), dokumentumok nem. A szuperhatalmi program létének igazolására a szerzők azt állítják, hogy az első ötéves terv (1953–1957) időszakában – hivatalos adatok szerint – a katonai kiadások a költségvetés 61%-át tették ki (s a valóságban még ennél is jóval többet [409]). Valójában hivatalosan az arány 23,4% volt – a 61% úgy jött ki, hogy a szerzők ehhez hozzáadták az építési beruházásokra fordított 37,6%-ot, mintha annak egésze katonai célokat szolgált volna. A lényeg szempontjából ezt tulajdonképpen mindegy – tény, hogy Kína hatalmas összegeket fordított hadiipara fejlesztésére –, de a szerzők itt egyértelműen ferdítéssel próbálják meggyőzőbbé tenni mondanivalójukat. Ugyancsak a szuperhatalmi programmal kapcsolatban a könyv idézi Mao egy 1959-es beszédét: „»A Csendes-óceán messze nem csendes. Csak akkor lehet ott béke, ha mi megszálljuk.« Lin Piao ezen a ponton közbevágott: »Nagy hajókat kell építenünk, és készen állnunk arra, hogy [katonai] partraszállást hajtsunk végre Japánban, a Fülöp-szigeteken és San Franciscóban.«" (461) A szerzők elfelejtik megemlíteni, hogy a szóban forgó tanácskozáson arról volt szó, hogy mi a teendő, ha Kínát megtámadják, s Pekinget és Sanghajt atomtámadás éri – vagyis nem a világuralmi tervek, hanem a védekezés lehetséges módjai volt a téma.[2]

A szerzők több helyen hivatkoznak olyan forrásokra, amelyek nagy jóindulattal sem tekinthetők hitelesnek. Ilyenek például azok a – kínai nyelvterületen is igen divatos – történeti fikciós művek, amelyeket a kínaiak „vad történelemnek" (*yeshi,* je-si) neveznek. Ezekben a szenzációhajhász művekben az ismert történeti tényeket a szerzők fiktív párbeszédekkel, kitalált elemekkel vegyítik, s céljuk bevallottan nem a tájékoztatás, hanem a szórakoztatás. Chang és Halliday számos

[2] Mao Zedong: *Maozhu weikangao, „Mao Zedong sixiang wansui" beiji ji qita* [Mao elnök nem hivatalos művei, „Éljenek Mao Zedong eszméi!" és más beszédek, kiegészítő kötetek], XI. B, Center for Chinese Research Materials, Oakton, 1990, 80.

alkalommal hivatkozik ilyen jellegű művekre: például a máig titokzatos Lin Biao-ügyről a saját verziójukat jelentős részben egy ilyen hongkongi ponyva alapján vázolják (606, 609–611, 613, 615).[3]

Az *Ismeretlen történet*ben hivatkozott források között számos visszaemlékezés, emlékirat is szerepel; az ezekben foglaltakat a szerzők a legtöbbször készpénznek veszik, noha közülük soknak a megbízhatóságát a kutatók kétségesnek tartják.[4] Hasonló a helyzet a szóbeli interjúkkal is: az alanyok sokszor hatvan évvel azelőtti eseményekről beszélnek, nyilvánvaló, hogy beszámolójukat fenntartásokkal kell kezelni. Ráadásul a könyv megjelenése óta több állítólagos megszólaltatott jelezte, hogy érdemben soha nem beszélt a szerzőkkel.[5] S ha igen, néha az interjú értelme is kérdéses: Michael Caine brit filmsztár közkatonaként bizonyára hősiesen harcolt a koreai háborúban, de az ő elmondására építve felvázolni Mao csapatainak haditaktikáját nem tűnik túl tudományos megoldásnak (392).

Chang és Halliday néha a források meghamisításától sem riad vissza; erre is érdemes említeni egy példát. Súlyos állítása a szerzőknek, hogy a Molotov–Ribbentropp-paktum után Mao úgy gondolta, Lengyelország mintája alapján Kínát is fel kéne osztani egy japán uralta részre és egy szovjet befolyási övezetre, mely utóbbinak ő lenne a vezetője (236–244). Ha ez a vád igaznak bizonyulna, az Maónak mint a kínai függetlenség hősének tekintélyét döntené romba. Legfőbb bizonyítékként egy interjú szerepel, amelyet 1939 szeptemberében Edgar Snow amerikai újságíró készített Maóval. Changék ezt írják az interjú kapcsán: „Arra a kérdésre, hogy a »kínai felszabadítási mozgalomnak nyújtott szovjet segítség hasonlóvá válhat-e« Lengyelország orosz megszállásához, Mao igenlő választ adott: »Nagyon is benne van ez a leninizmus lehetőségeiben.« Mao tehát elfogadta Kína számára a lengyel forgatókönyvet." (237) Az eredeti interjúban azonban Lengyelország nevét meg sem említik: Snow kérdése arra vonatkozott, hogy a *belorusz* és *ukrán* ellenállási mozgalmakhoz hasonlóan a Szovjetunió támogathatná-e katonailag a xinjiangi és belső-mongóliai felszabadítási harcokat. Erre a kérdésre feleli Mao, hogy a leninizmus szerint ez elfogadható lenne, s hozzáteszi: „De az alapkérdés az, hogy a kínaiak küzdenek-e önmagukért."[6] Vagyis a szerzők Belo-

[3] A szóban forgó mű: Ming Xiao – Chi Nan: *Mousha Mao Zedong de heise taizi* [A fekete herceg, aki megpróbálta megölni Mao Zedongot], Zhonghua Ernu Chubanshe, Hongkong, 2000.
[4] A könyv többször hivatkozik például Mao személyi orvosának emlékiratára (Li Zhishui: *The Private Life of Chairman Mao,* Chatto & Windus, London, 1994), melynek hitelességét sokan kétségbe vonják. E könyvnek egyébként létezik magyar fordítása, az azonban nem jelent meg.
[5] Például Zhang Hanzhi, Mao angoltanára és közeli munkatársa (lásd Nicholas D. Kristof: *„Mao". The Real Mao,* The New York Times 2005. okt. 23., www.nytimes.com).
[6] China Weekly Review 1940. jan. 20., 277–278.

russzia és Ukrajna helyére önkényesen szúrják be Lengyelországot, míg Mao megjegyzését Kína saját küzdelmének szükségességéről szándékosan kihagyják. Ugyanitt idézik Mao egyik körlevelét, mely szerintük azt bizonyítja, hogy Mao előtt Franciaország németek általi felosztása is példaként lebegett, s ebben a Szovjetunió segítségére számított. A körlevél azonban arról a helyzetről szól, hogy ha Chiang Kai-shek kapitulál a japánok előtt, akkor a kínai kommunistáknak szükségük lesz a szovjet segítségre a japánokkal való tárgyalásokon – s ez nem elérendő célként, hanem egy pesszimista forgatókönyvként szerepel.[7] Ugyancsak ezen az oldalon a szerzők azt is közlik, hogy Mao határvonalként a két Kína között a Jangcét jelölte meg. A hivatkozott dokumentum azonban a kommunista vezetés azon tervét részletezi, mely szerint a KKP-nak és a Guomindangnak a japánok ellen küzdő erőit el kell választani egymástól, nehogy összecsapások törjenek ki közöttük – itt sincs szó tehát Kína szuverenitásának feladásáról.[8]

A hasonló példákat oldalak százain keresztül lehetne sorolni. Ez nem azt jelenti, hogy Chang és Halliday minden egyes állítása hamis. A könyvben bizonyára vannak jó észrevételek és pontos információk – ezek azonban oly mértékben keverednek a hanyag vagy rosszhiszemű forrásértelmezés és torzítás szülte megállapításokkal, hogy az *Ismeretlen történet* lényegében használhatatlan, legföljebb szórakoztató irodalomként olvasható, már ha valakit szórakoztat egy tömeggyilkos élettörténete.

Márpedig ez nagy baj. Mao személyét és történelmi szerepét ugyanis tényleg helyre kéne tenni. Changék szerint Mao 70 millió ember haláláért felelős (békeidőben), s ez nem feltétlenül áll messze a valóságtól. De ha – ahogy a könyv legélesebb bírálói állítják – ennek a számnak csak a fele igaz, attól Mao még nem lesz kevésbé bűnös. S a halottak mellett ott vannak a meghurcoltak, megkínzottak, „munka általi átnevelésre" küldöttek milliói, az elégetett könyvek, az elpusztított műemlékek, a kultúrától, szórakozástól, emberhez méltó élettől megfosztott százmilliók.

Mégis, úgy tűnik, Maónak a világ – s különösen a nyugati baloldali értelmiség – hajlamos megbocsátani. Ennek egyik oka, hogy Mao zseniális propagandista volt, aki hatalmas energiát fektetett abba, hogy a nyugati közvélemény előtt afféle népi hősnek tűnjék. Másrészt Kína távoli, egzotikus, zárt világ, így diktátora is inkább egzotikum, mint szörnyeteg. Ráadásul Mao Kínájáról még mindig nagyon kevés az információnk. A sztálinizmus, nácizmus, fasizmus bűnei ismer-

[7] *Zhonggong zhongyang wenjian xuanji* [Válogatás a KKP Központi Bizottságának dokumentumaiból], Zhonggong Dang'anguan, Beijing, 1989–1992, XII., 541.
[8] Vö. Gregor Benton: *New Fourth Army,* University of California Press, Berkeley, 1999, 741.

tek – a maói rendszert azonban még mindig sűrű homály fedi, s emiatt bizonyos marxista körökben Maót, ha nem is hibátlan politikusnak, de legalábbis jelentős gondolkodónak tartják. Harmadrészt, az „árnyalt" megközelítés és az idealista-utópista ideológiák hívei szívesen hangoztatják, hogy a fejlődéshez bizonyos áldozatokra van szükség – s hogy így a Mao által a népének okozott szenvedések szükségszerűek voltak ahhoz, hogy Kína függetlenedjék, modernizálódjék és megerősödjék. Ahol fát vágnak, ott hullik a forgács – s ha a fa nagy, mint Kína, ott sok lesz a forgács.

Éppen a fentiek miatt lenne szükség hiteles munkákra a kommunizmus kínai változatával kapcsolatban. Olyanokra, amelyek nem összeesküvés-elméletek, spekulációk, csúsztatások és hamisítások révén mutatják be tárgyukat – ellentétben Chang és Halliday könyvével. Ha ugyanis Mao mítosza tovább él, hivatkozási alapul szolgálhat újabb embertelen kísérletekre, amelyek a társadalom erőszakos, felülről történő megváltoztatását tűzik ki célul, valamiféle elvont fejlődéseszme jegyében. Ne feledjük, a világ több országában ma is működnek maoista gerillák – és magában Kínában is mutatkoznak a Mao-reneszánsz jelei.

Mert természetesen a legfontosabb kérdés Mao örökségével kapcsolatban az, hogy maguk a kínaiak hogyan látják saját közelmúltjukat. Changék egyik fő célja ennek befolyásolása lehetett. Ez a kérdéskör is rendkívül összetett. A jelenlegi kínai vezetés Mao közvetlen utódjának vallja magát. A Nagy Kormányos képe és mauzóleuma uralja az ország központjának számító Tiananmen teret, az ő arcképe szerepel az összes kínai bankjegyen, s az állami propagandában és oktatásban Mao nemzeti hős, az Új Kína megteremtője. Mao tekintélyét nyíltan nem lehet megkérdőjelezni – nem csoda, hogy az *Ismeretlen történet*et Kínában betiltották, sőt a nemzetközi magazinok azon lapszámait is, amelyek ismertetést közöltek a könyvről. (Ettől függetlenül a kalózkiadások és az internet révén a munka kínaiak milliói számára elérhető.) Ugyanakkor nincs, ami távolabb állna Mao eszméitől annál, ami ma Kínában zajlik. A párt korlátlan politikai hatalma mellett Kínában ma kőkemény kapitalizmus uralkodik, s a régi eszmények – a nacionalizmus kivételével – összeomlottak. A szabad versenynek pedig vesztesei is vannak: a nyugdíjasok, a nagy állami vállalatok elbocsátott alkalmazottai, a falvakból a városokba özönlő munkanélküliek tízmilliói. Körükben kialakult egyfajta Mao-nosztalgia: ők szívesen gondolnak vissza arra a korra, amikor még minden egyértelmű volt, nem uralkodott el az élet minden szintjén a korrupció, amikor mindenki egyformán szegény volt, s amikor a „vas rizsestál" – a mindenkinek garantált állami alapellátás – még nem volt összetörve. A jelenlegi, magát Mao örökösének tartó rendszerrel elégedetlenek tehát szintén Mao felé fordulnak. Maónak egyfajta népi kultusza is kialakult: a sofőrök Mao-képet akasztanak

a visszapillantó tükörre, nem politikai állásfoglalásként, hanem mert egy babona szerint megvéd a balesetektől; egyes falvakban oltárokat állítanak fel Mao tiszteletére; a Nagy Kormányos szülőfalujában pedig – a tiltó feliratok ellenére – az ide zarándoklók füstölőt égetnek Mao nagyszüleinek sírjánál.

Mindezen az *Ismeretlen történet* – még ha széles körben elterjed is Kínában – aligha fog változtatni. Mao kultusza, egymásnak ellentmondó okokból ugyan, de tovább él a kínaiak körében. Szó sincs azonban persze olyan jellegű istenítésről, amely az 1960–70-es éveket jellemezte. Valószínűleg a kínaiak többségére jelenleg inkább az 1990-es évek pekingi vicce igaz. Eszerint a kínaiak egyszerre két okból szokták felkeresni Mao mauzóleumát: egyrészt tiszteletüket akarják kifejezni a nagy vezető előtt; másrészt pedig meg akarnak győződni róla, hogy Mao valóban halott.

De hogy valóban halott-e, azt egyelőre nem tudhatjuk.

Szabó Imre esperes beiktatja Szabolcska Lászlót, a Budahegyvidéki Egyházközség első lelkipásztorát (1935)